

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אחרי מות-קדושים, תשע"ג
מספר 1013

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברגן בלזן - תש"ד: כאשר הרב דוידס בירך על אכילת חמץ

"וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֵי וְאֶת מִשְׁפָּטַי, אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֱלֹהִים וְחֵי בָהֶם, אֲנִי ה' (ויק' יח:ה).
דב לויטן

עקרון ה"פקוח נפש"¹ מהווה רעיון מרכזי ביהדות. הכוונה להיתר לא לקיים מצוה מסויימת או אפילו לפעול בנגוד גמור למצוה, כאשר מדובר במצב של הצלת חיים: "מפקחין פיקוח נפש בשבת, והזריז הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין"². המשמעות היא כי ערך חיי האדם קודם לערך קיום מצוות התורה, והצלת חיי אדם עדיפה גם כאשר הדבר נעשה במחיר של עבירה על מצוה חשובה כגון חלול שבת.

על הפסוק: "אשר יעשה אתם האדם וחי בהם", אומרת הגמרא ביומא: "א"ר יהודה אמר שמואל... וחי בהם' ולא שימות בהם"³. כלומר, כאשר נוצרת התנגשות בין ערך חיי האדם לערך קיום מצוות התורה, ערך החיים גובר. במסכת סנהדרין (עד ע"א) מציינת הגמרא את האיסורים היחידים אותם אסור לאדם לעבור: "...כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים"⁴.

לפי הרמב"ם חוץ מ"שלושת הלאווים" האלו קדושת החיים עדיפה. בהסתמך על הפסוק "אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֱלֹהִים וְחֵי בָהֶם" (יח' כ:יא, כא) הוא פוסק כי לגבי שאר מצוות התורה כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג, "אם מת ולא עבר, הרי זה מתחייב בנפשו"⁵.

הרב יששכר אהרון דוידס

הרב דוידס נולד באמסטרדם בשנת 1895 ולמד בבית מדרש לרבנים באמסטרדם. במקביל רכש גם השכלה אוניברסיטאית ברומית ויוונית. הוא היה מהרבנים החשובים של הולנד ובשנת 1930 מונה לרב הראשי של העיר הגדולה רוטרדם. הוא היה פעיל מאוד בארגונים ציוניים, שימש בין השאר כראש ארגון הסטודנטים הציוניים בהולנד והיה אחד המנהיגים הבולטים של "המזרחי"⁶. הוא לא הסתפק רק בפעילות בין החוגים הדתיים אלא עודד גם פעילות של ארגונים יהודיים כלליים כגון "בני ברית" במטרה לשמור על המסגרות של החיים היהודיים. נושא החינוך היה קרוב לליבו והוא

* ד"ר דב לויטן מלמד היסטוריה של מדינת ישראל בחוג המשולב למדעי החברה באוניברסיטה ובמכללה האקדמית אשקלון. הוא פרסם מחקרים על עליית יהודי תימן וקליטתם בישראל, ולאחרונה פרסם ספר על מדיניותה ומעורבותה של דנמרק בהקמת מדינת ישראל.

¹ מקורו של המונח "פקוח נפש" במשנת יומא ח:ז שמתירה "לפקח", כלומר לחפור ולפתוח גל אבנים כדי להציל אדם שקבור תחתיו כאשר קיימת אפשרות שהוא עדיין חי.

² בבלי, יומא, פד ע"ב.

³ שם, פה ע"ב.

⁴ אמנם כבר כתב הרמב"ם: "וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה אבל בשעת הגזרה והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחבריו ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות" (הלכות יסודי התורה ה:ג).

⁵ משנה תורה, ספר המדע, הלכות יסודי התורה א:ב.

⁶ אסתר פרבשטיין, בסתר רעם: הלכות, הגות ומנהיגות בימי השואה, ירושלים 2002, עמ' 297, הערה 49.

הקים את המכון ללימודי יהדות (Instituut voor Joodsche Ontwikkeling). כמו-כן הפציר בהורים לשגר את ילדיהם לבתי ספר יהודיים. למרות פתיחותו, פעילותו הציונית הנמרצת וקריאתו לעלות לארץ ישראל, היה הרב דוידס מקובל גם על החוגים של אגודת ישראל.

בתקופת השואה המשיך הרב דוידס להנהיג בנאמנות, להדריך את בני קהילתו ולקיים עבורם שעורי תורה. הוא השקיע מאמצים רבים במציאת פתרונות הלכתיים לבעיות שהזמן גרמן. בין השאר חיבר נוסח של "גט על תנאי" שמגורשים למחנות יכלו לתת נשותיהם כדי למנוע מהן בעתיד את האפשרות להיפך לעגונות.⁷

בשנת תש"ג (1943) גורש למחנה וסטרבורק⁸ ובהמשך למחנה הריכוז ברגן-בלזן.⁹ גם בהיותו אסיר במחנות הקפיד הרב דוידס על שמירת מצוות במידת האפשר. ביום הכיפורים תש"ד אף ארגן בסתר תפילת שחרית לפני עלות השחר.

פסח תש"ד

בליל הסדר תש"ד התאספו עימו בביתן 18 בברגן-בלזן קבוצת יהודים שהיו נחושים שלא לאכול חמץ. הרב הסביר להם כי לנוכח מצוקת הרעב הקשה וסכנת החיים הכרוכה בו, חובתם לעשות מה שאפשר כדי לחיות והדבר כולל אכילת חמץ. כדי לשכנעם לקח הרב דוידס חתיכת לחם, ברך ברכת המוציא ואכל אותה. לפני שהכניס את הלחם לפיו קרא בקול תפילה מיוחדת שחיבר (יחד עם רבנים נוספים):

אבינו שבשמים, הנה גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ולחג את חג הפסח באכילת מצה ובשמירת איסור חמץ, אך על זאת דאבה לבנו שהשעבוד מעכב אותנו ואנחנו נמצאים בסכנת נפשות. הננו מוכנים ומזומנים לקיים מצותך 'וחי בהם ולא שימות בהם' וליזהר מאזהרתך: "השֶׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נֶפְשְׁךָ מְאֹד" (דב' ד: ט), על כן תפלתנו לך שתחיינו ותקיימנו ותגאלנו במהרה, לשמור חוקיך ולעשות רצונך ולעבדך בלבב שלם, אמן.¹⁰

למחרת ביקר הרב דוידס את החולים בצריף החולים שבמחנה. גם כאן חזר על היתרו לאכול חמץ כדי לקיים את החיים, ושוב נתן דוגמא אישית כאשר ארגן "לחם משנה" מחתיכות מצה ולחם, אכל בעצמו וחילק גם לשאר החולים.

אחרית דבר

מאז תחילת שנת 1945 ועד לשחרור המחנה בידי הצבא הבריטי ב-15 חודש אפריל 1945 גדל מספר האסירים בברגן בלזן מכ-15.000 לכדי כ-60.000. מצבם הידרדר במהירות רבה ועשרות אלפי אנשים מתו מתשישות, רעב ומגיפות התפשטו במחנה. בחודש מרץ לבדו מתו בברגן בלזן מעל ל-18.000 אסירים.

בין הנספים בתקופה הזאת נמנה גם הרב דוידס שלא שרד את החודשים האחרונים של המלחמה ונפטר ב-22 בפברואר 1945, פחות מחודשיים לפני שחרור המחנה בידי צבא בריטניה ב-15 באפריל 1945.¹¹ גם בימים ובשבועות הראשונים לאחר השחרור המשיכו האסירים המשוחררים למות באלפיהם.

בנו של הרב דוידס נפטר זמן קצר לאחר המלחמה אך אשתו, אריקה, ושתי בנותיהם מרים ושולמית, שרדו. התפילה שהוא נשא לפני אכילת החמץ, רשומה בכתב יד, הובאה לישראל ונמצאת היום במוזיאון לוחמי הגטאות. פרנסי העיר רוטרדם קראו לכיכר בעיר על שם הרב דוידס הי"ד.

⁷ דן מכמן, "המנהיגות הרבנית בהולנד בתקופת השואה", דפים לחקר תקופת השואה ז', תשמ"ט, עמ' 92.
⁸ מחנה וְסְטְרִיבּוֹרְק (Polizeiliches Judendurchgangslager Westerbork) היה מחנה מעבר בו שהו היהודים לפני גירושם למחנות הריכוז וההשמדה במזרח.

⁹ מחנה ברגן-בלזן הוקם באפריל 1943 כמחנה מעצר (Aufenthaltslager) ומעבר. ושכן בצפון גרמניה, דרומית לעיר המבורג (בסקסוניה התחתונה). במחנה הוחזקו בין השאר יהודים שנועדו ל "תוכנית ההחלפה". מטרתה של תכנית זו הייתה לאסוף קבוצות קטנות של יהודים אירופאים במטרה להחליף אותם החלפה עם נתינים גרמנים בעלי השפעה שהיו עצורים בידי מדינות בנות הברית. החל ממרס 1944 הפך ברגן-בלזן בהדרגה למחנה ריכוז לכל דבר, אליו העבירו הגרמנים יהודים ממחנות ריכוז אחרים. למחנה משנה של ברגן-בלזן "מחנה ההונגרים" (Ungarnlager) הגיעו בחודש יוני 1944 1,684 יהודים מהונגריה שבאו במשלוח שאירגן ישראל קסטנר (רכבת קסטנר). היהודים האלו הועברו מאוחר יותר לשוויץ.

¹⁰ בראש התפילה כתוב: "לפני אכילת חמץ יאמר בכוונת הלב", ראה: אוסף יששכר דוידס ורעייתו אריקה דוידס-פויכטוונג: סידור תפילות, "היתר לאכילת חמץ בפסח במחנה ברגן בלזן", ארכיון בית לוחמי הגטאות, 11518.41/

¹¹ באותה תקופה נפטרה במחנה גם אנה פרנק ואחותה שלאחר תפיסת משפחתה בהולנד בידי הנאצים, גורשו לאושוויץ ובהמשך הגיעו למחנה ברגן-בלזן.

סיכום

הרב דוידס יישם בתקופת השואה את המשמעות העמוקה ביותר של הציווי: "וַיְחִי בְּקֶהֱם" (יח' כ:יא). הוא עשה זאת מתוך אמונה עמוקה ומתוך דאגה לאסירים היהודים במחנה ברגן-בלזן אליהם התייחס באותה מידה של אהבת ישראל כפי שנהג כלפי בני קהילתו בהולנד לפני גירושו למחנה הריכוז בגרמניה הנאצית.